

Eesti Kirjandusmuuseum
Eesti-uuringute Tippkeskus

Medica XIII

Meditsiiniantropoloogia konverents
An International and interdisciplinary forum

* * *

**Dialogid, adapteerumine ja innovatsioonid /
Dialogues, Adaptation and Innovation**

Teesid

Tartu 8. 12. 2020

EKM Teaduskirjastus
Tartu 2020

Koostaja: Mare Kõiva

Keeletoimetaja Asta Niinemets

Küljendaja: Maris Kuperjanov

Ürituse moderaator keskkonnas MS Teams: Maris Kuperjaov, tugi EKM IT osakond

Veebileht: Andres Kuperjanov

Konverentsi toetavad uurimisprojekt „Folklooriuuringute usundilised ja narratiivsed aspektid“ (EKM 8-2/20/3) ja EU oma Regionaalarengu Toetamise Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus, TK 145).

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

CEES **CENTRE OF EXCELLENCE
IN ESTONIAN STUDIES**

EKM Teaduskirjastus

ISBN 978-9949-677-85-6 (trükk)

ISBN 978-9949-677-86-3 (pdf)

© Autorid

© Eesti Kirjandusmuuseum, 2020

PROGRAMM

11.00–11.05 Avasõnad

I sessioon. Modereerib Tõnno Jonuks

11.05–11.35 Alkeemiline lugu sellest, kuidas taimedest elavhõbedat, soola ja väävlit eraldada ning nendega inimesi ravida. *Kurmo Konsa*

11.35–12.05 Diagnoosid Tartu Ülikooli Närvi- ja Vaimuhaiguste Kliinikus 1881–1895. *Anu Rae*

12.05–12.35 “Jumala nõu aga oli ette äraarvamata raskusi saata, ja kõik mu armsad üks haaval ära kutsuda.” Haiguse ja surma kujutamine kirjanik Elisabeth Aspe (1860–1927) kirjades luuletaja Elise Aunale (1863–1932). *Eve Annuk*

12.35–13.05 Lapse sünniga seonduv pärimus Siberi eesti külakogukondades. *Anu Korb*

13.05–13.25 Paus

II sessioon. Modereerib Reet Hiimäe

13.25–13.55 Адаптация народно-медицинского комплекса белорусов к современным условиям. *Tatjana Volodina*

13.55–14.25 Автобиографический нарратив с центральной темой лечения от порчи: мифоритуальный контекст и структура текста. *Ludmila Lobanova*

14.25–14.55 Vangilaagripäevikud ja ravimine. *Mare Kõiva*

14.55–15.25 Pärarviiruse kevad Saaremaal. Vaade seestpoolt. *Kaarina Rein*

15.25–15.55 Mustikas: rahvameditsiin ja tõendus põhisisus. *Ain Raal*

15.55–16.25 – Esitlused, kokkuvõtted, teated.

TEESID

“Jumala nõu aga oli ette äraarvamata raskusi saata, ja kõik mu armsad üks haaval ära kutsuda.”
Haiguse ja surma kujutamine kirjanik Elisabeth Aspe (1860–1927) kirjades luuletaja Elise Aunale (1863–1932)

Eve Annuk

Tuberkuloos oli kuni 20. sajandi keskpaigani (kuni streptomütsiini ja teiste uute ravimite kasutuselevõtmiseni) ravimatu (kuigi mõnikord iseparanev) haigus ja suremus sellesse oli suur. Ka paljud eesti kirjanikud, nagu Kristjan Jaak Peterson või Anton Hansen Tammsaare, põdesid tuberkuloosi.

Tuberkuloos puudutas ka kirjanik Elisabet Aspet. Kuigi ta ise tuberkuloosi ei haigestunud, varjutas see haigus väga oluliselt tema elu, võttes suhteliselt lühikese perioodi jooksul paljud tema lähedased – õe, õelapsed, abikaasa, poja.

Elisabeth Aspe elu oli perekeskne, sest juba varakult tuli tal hakata hoolitsema oma pereliikmete eest – algul vanemate eest, kes lühikese ajavahemiku järel surid (mitte küll tuberkuloosi), siis lisaks enda lastele ka õelaste eest, kellest osa suri samuti tuberkuloosi, nagu ka Aspe enda noorim poeg Felix.

Kirjandusliku loominguga tegeles Elisabeth Aspe pereliikmete eest hoolitsemise kõrval, mis jättis loominguliseks tegevuseks vähe aega.

Haigete ja surijate eest hoolitsemise kogemust kajastab Elisabeth Aspe ka oma kirjades luuletaja Elise Aunale, kes oli tema poja Felixi ristiema. Kirjad on pärit perioodist 1892–1927 ja neid on 52. Kirjavahetuses on lühemaid ja pikemaid pause, tihedam kirjavahetus on perioodist 1902–1903 ja 1923–1926. Kirjades kirjutatakse ka muudest igapäevastest asjadest, nagu igapäevaelu toimetustest, majapidamismuredest, ühistest tuttavatest, kirjanduse ja tõlkimisega seotud asjaoludest, kirikuasjadest jm.

Ettekandes käsitletakse seda, kuidas kajastub haiguse ja surma kogemus Elisabeth Aspe kirjades Elise Aunale ja mida tähendas üldse kogeda haigust lähedase kõrvalseisjana. Millised olid Elisabeth Aspe toimetulekustrateegiad oma ränkade kaotustega, nagu poja surm? Kuidas leidis kirjanik hingerahu ja milline oli üldse tema suhtumine sellesse haigusesse ja surma, mis sellega paratamatult kaasnes?

Alkeemiline lugu sellest, kuidas taimedest elavhõbedat, soola ja väävlit eraldada ning nendega inimesi ravida

Kurmo Konsa

Taimed on ilmselt olnud ühed esimesed ravimid, mida inimesed on kasutanud. Kirjalikke teateid ja retsepte taimede kasutamise kohta on teada muistsest Mesopotaamiast, Egiptusest, Hiinast ja Indiast. Tänapäevase meditsiini esiisa Hippokrates (u 460–370 eKr) kasutaski ravimitena peamiselt taimi. Galeenilise ravimiteaduse rajaja Claudius Galenos (u 130–200 pKr) võttis kasutusele taimede töötlemise. Ta rakendas kasulike, ravivate algete eraldamiseks mehaanilist pressimist ning taimede leotamist ja keetmist. Olulised muutused ravimite valmistamisse tõi alkeemia. Ennekõike seostatakse keemiliste menetluste kasutuselevõttu ravimite valmistamiseks Paracelsuse ja tema järgijatega. Ettekandes käsitlen spagüürlist protsessi ravimtaimede töötlemiseks, mis leiab rakendamist tänase päevani. Spagüürliline protsess haarab fermenteerimist, destilleerimist, kaltsineerimist. Nende protsesside tulemusena lagundatakse algne taimne materjal ning eraldatakse sellest kolm filosoofilist printsiipi: elavhõbe, väävel ja sool. Nende taasühendamisel saadakse ravivate omadustega spagüürliline tinktuur. Lisaks tinktuurile on võimalik valmistada ka taimseid eliksiire ja lõpuks ka taimset kivi (*lapis vegetabilis*), mis on kõige tugevama toimega taimne ravim.

Märksõnad: taimeravi, alkeemia, spagüüria, spagüürliline protsess, Paracelsus

Lapse sünniga seonduv pärimus Siberi eesti külakogukondades

Anu Korb

Lapseootus ja sünd on läbi aegade olnud seotud arvukate maagiliste toimingutega. Lapseootel naisele kehtisid nõuded, mida pidi järgima, sest ema tegevused raseduse ajal arvati lapsele mõju avaldavat. Arvukalt on teateid lapse sünnipärastest vigadest (nt tulekahjumärk, koera- või ussitiibi).

Ettekandes toetun Eesti Rahvaluule Arhiivi välitöödel ajavahemikul 1991–2013 erinevatest Siberi eesti kogukondadest kogutud ainesele, mis on seotud lapse sünniga ja külakogukonnas tunnustatud ämmaemandatega. Sünnikombestikuga seonduvat teavet jagasid enamasti vanemad (1910.-1930. aastail sündinud) naised, kel oli kodus sünnitamise kogemus ja kes olid kasutanud küla ämmaemandate abi.

Ettekandes analüüsin lapse sünniga seonduva pärimuse muutumist Siberi külakogukondades.

Vangilaagripäevikud ja ravimine

Mare Kõiva

Meie osakonna uurimisprojekti ühe osa moodustab kohanemine ekstreemsetes oludes, mida inimene ei ole võimeline muutma. Siia paigutuvad sõjaväe-, eriti sõduri sõjaaja igapäevane elu, haige või haavatuna sõjaväehospidali sattumine, koonduslaagrid ja sõjavangide laagrid, elu pärast katastroofis osalemist või sundolukorras viibimist, epideemia tulemustega hakkamasaamine, et nimetada osa problemaatikast. Vaatepunkte on selle juures mitmeid alates ametlikest meditsiinilistest uuringutest, nt militaarmeditsiini ajaloost ja sellega seotud faktoloogiast, ravivõttest ja soovitustest, haiguslugudest ja surmatunnistustest kuni meedikute uurimistöödeni, mille aluseks on sõjavangistuses viibinute meditsiiniline seisund. Ekstreemses olukorras osalenute vaatepunkti on vahendanud humanitaarias pikemalt trauma- ja posttraumaatilise seisundi uuringud suuliste ja kirjalike eluloojutustuste, ka päevikute alusel, eesti kontekstis on olnud esiplaanil sundküüditamised. Seekordne ettekanne vaatleb tervist, inimkäitumist ja kohanemist Teise maailmasõja aegsete sõjavangide ja küüditatute näitel.

Sõjavangide ja küüditatute elu oli Teise maailmasõja ajal eriti dramaatiline, sest puututi kokku toitumispuudulikkuse, epideemiatega (düsenteeria, koolera, tuberkuloos), kuid teravnesid ka üldised terviseprobleemid, sh depressioon ja pidev ärevus; ravimeid, meditsiiniteenuseid oli vähe. Paljudel kujunesid välja vangilaagrisündroomid. Selliste inimeksperimentide hilisemaid tagajärgi näeme terviseraportites, kuid mitte ainult. Ettekanne panustab meditsiinist väljaspoole jääva meditsiinifolkloristika ala valgustamisele.

Автобиографический нарратив с центральной темой лечения от порчи: мифоритуальный контекст и структура текста

Людмила Лобанова

В работе анализируется фрагмент интервью. Рассматриваются формы и способы нарративизации, выражения традиционных представлений, выявляются контекстные связи отдельных явлений традиционной культуры. Условно интервью можно разделить на две части: рассказ-фабулат о порче рассказчицы в младенчестве, пересказанный со слов матери, и рассказ-меморат о лечении от бесплодия в зрелом возрасте. Эти события осмыслены рассказчиком и связаны причинно-следственными отношениями, причем рассказ идет от финального события – следствия к инициальному событию – причине. Такое построение рассказа подчинено народной логике, когда причины отклонения от нормы отыскиваются в прошлом.

Процесс лечения строится по ритуальной схеме «перерождение» и состоит из нескольких этапов. К подготовительному этапу можно отнести решение обратиться к заклинателю-*тõдысь* и описание пути к нему. Первый этап лечения начинается с диагностики (во время которой ощущения, описанные пациентом, свидетельствуют о переходе в измененное состояние сознания) и подготовки пространства и средств лечения (пока рассказчица спала, заклинатель подготовила баню, воду, хлеб, соль, нож). Следующий этап – лечение, выстраивается как заговорно-заклинательный акт (обряд «отчитывание» и «наделение недостающей ценностью»), проведенное в бане в ночное время). На завершающем этапе заклинатель доделывает акт, по причине несоблюдения пациентом всех условий, и дает наставления.

В целом рассмотренные представления о порче и лечении укладываются в рамки концепта здоровье, которое в коми языке выражено словом *дзõньвидзалун* и в буквальном переводе означает 'состояние сохранности целостности'.

Mustikas: rahvameditsiin ja tõenduspõhisus

Ain Raal

Ajakirjaniku tööd teinud Aulo Millend (1891–1963, aastani 1936 Aleksei Mieler (Miller)) oli eelkõige tuntud Eesti Metapsüühika Seltsi väljaande “Vaimsuse ideoloogia” toimetajana (1933–1940). Elu lõpuaastatel koostas ta mitmesugustele kodu- ja välismaistele allikatele, sealhulgas rahvameditsiinile toetudes käsikirja Eesti ravimtaimedest ning soovis seda trükisena välja anda. Paraku sai erihariduseta autori tõenduspõhisusest kirjatöö retsensendilt hävitava hinnangu ja jäi ilmumata. 1980. aastate alguses ristusid minu ja Aulo abikaasa Lidia teed nende kodus Jõgevamaal Kärde rahumajakese lähedal. Lesk andis käsikirja minu kui tulevase farmatseudi valdusse, mina omakord tegin endale käsikirjast märkmeid ja andsin selle Kirjandusmuuseumi käsikirjade osakonda hoiule.

Nende sündmuste paiku tuvastati mu emal kõrgeenenud veresuhkrusisaldus. Otsisin Aulo Millendi käsikirja põhjal tehtud märkmed välja, millest koorus soovitus teha suhkruhaiguse korral teed kevadistest mustikavarstest, millel võivad olla pisikesed lehepungad, kuid mitte veel välja arenenud lehed. Andmebaasist Herba (1) leiab samuti teateid mustika kasutamise kohta suhkruhaiguse korral:

Mustikas kogu juurtega välja tõmmata, juured mullast puhtaks kraapida ja ära pesta. Marjad ei ole vajalikud, kui neid küljes ei ole. Kogu taim teeks teha ja juua. See inimene rääkis mulle, kes ise selle rohuga terveks sai.

Mustikalehtede keedist tarvitatakse suhkruhaiguse puhul.

Tammiste vallas (Tori khk) tarvitatakse veelgi mustikateeks tooreid varsi. Maitsev. Hiljem selgus, et mustika varre-, lehe- (Rootsis veel juure-) tee korrastab maonäärmete tegevust ja vähendab suhkrut veres.

Seega ka Herbas mainitakse kogu taime ja lehtede kõrval ka varsi ning mustikamarju ei peeta suhkurtõve puhul vajalikuks.

Et parasjagu oligi kevad, sai rongiga Peedule sõidetud ja paras hulk mustikavarsti kaasa toodud. Õnneks oli ema distsiplineeritud katsealune ja jõi seda teed (1 supilusikatäis tükeldatud varsi tassitäie vee kohta, keeva veega lasti 10 minutit tõmmata) kolm korda päevas. Umbes 2–3 nädala pärast tehti polikliinikus uus analüüs ja glükoosi tase veres oli taas paika läinud. Edasiselt selgus samuti, et mustikavarste teel ja veresuhkru tase-

me vahel oli selge seos, kuigi haigust ennast see vahend muidugi välja ei ravinud ja II tüüpi diabeetikuna tuli emal ikkagi üle minna sünteetilistele toimeainetele.

Ligi 30 aastat hiljem tegime kolleegidega Eesti Maaülikoolist fütokeemilise uuringu (2), kus analüüsisime fenoolsete ühendite sisaldust mustikavartes (60 proovi) ja -lehtedes (30), mis pärinesid harilikult mustikalt (*Vaccinium myrtillus* L.) ning kultiveeritava kännasmustika (*V. corymbosum* L.) sortidelt 'Ama' ja 'North Blue'. Selgus, et antidiabeetilise mõjuga protsüanidiin A- ja B-tüüpi trimeere sisaldus hariliku mustika vartes keskmiselt umbes 100 korda rohkem kui lehtedes ning isegi ligi 1000 korda rohkem kui kännasmustika lehtedes. Seejuures protsüanidiin A maksimaalne sisaldus hariliku mustika vartes oli umbe 3000 korda suurem kui selle minimaalne sisaldus kännasmustika sordis 'Ama'. Uurisime ka protsüanidiinide sisalduse ajalist dünaamikat, milleks korjasime ühelt ja samast kasvukohalt Tartu, Põlva ja Pärnu maakonnas hariliku mustika varsi ja lehti. Selget seost määratud ainete sisalduse ja kogumisaja vahel ei ilmnenud, kuid A- ja B-trimeeri sisaldus kõikus eri kuudel vartes ja lehtedes 3–18 korda. Kevadine kogumine ainete hulga osas eelist ei andnud.

Kokkuvõtteks. Diabeedi seisukohalt oluliste protsüanidiinide fütokeemilised analüüsid näitavad veenvalt mustikavarte eelist võrreldes lehtedega ehk kiidavad heaks rahvameditsiinis soovitatut. Samas ei vääri järgimist rahvameditsiini soovitus koguda mustikavarsti kevadel, seda võib teha aastaringselt.

1. Sõukand, R. & Kalle, R. (koostajad) 2008. HERBA: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas. Võrguteavik. Tartu: EKM Teaduskirjastus. <http://herba.folklore.ee>
2. Toomik, P. & Püssa, T. & Raal, A. 2014. Variability of procyanidin type A- and B trimers content in aerial parts of some *Vaccinium* species and cultivars. *Natural Product Communications*, 9, 815–816.

Diagnoosid Tartu Ülikooli Närvi- ja Vaimuhaiguste Kliinikus 1881–1895

Anu Rae

Vaimuhaigete institutsionaliseerimine Balti provintssides sai alguse 1780. aastatel, mil Liivimaa Üldhoolekande Kolleegium rajas Riia tsitadelili ruumidesse mh varjupaiga vaimuhaigetele. Tänapäeval Eesti alal algas see kümme aastat hiljem, kui Tallinna Priihospidali tehti vaimuhaigetele eraldi osakond.

Tartu Ülikooli Närvi- ja Vaimuhaiguste Kliiniku alguseks saab lugeda 4. märtsi 1877. aastal, mil vastrajatud vaimuhaiglasse paigutati esimesed kolm patsienti. Tänu õnnelike juhuslike kokkulangemisele on säilinud kliiniku algusaastate haiguslood, patsientide haiglasse registreerimise raamatud ning päevaaruanded. Esimene registriraamat aastatest 1881–1895 sisaldab andmeid rohkem kui 2100 patsiendi kohta. Sinna on üles tähendatud patsientide diagnoos ja demograafilised andmed. Ettekandes püüan analüüsida diagnooside panemisel väljajoonistunud mustreid 19. sajandi lõpu psühhiaatriaajaloo kontekstis.

Märksõnad: psühhiaatriaajalugu, meditsiiniajalugu, Tartu Ülikooli Närvi- ja Vaimuhaiguste Kliinik, 19. sajand.

Pärgviiruse kevad Saaremaal. Vaade seestpoolt

Kaarina Rein

Kevadine koroonaepeideemia aastal 2020 tabas Eestis eriti valusasti Saaremaad. Võib öelda, et see mõjus rängalt saarlaste moraalile, sest esimesena ilmnunud probleem oli stigmatiseerimine, saarlast hakati automaatselt pidama koroonaviiruse kandjaks. Saaremaa justkui löigati mandrist ära, eriolukorra algul viibis nii testitulemuste kui ka muu vajaliku info saarele jõudmine. Vastandumine tekkis nii mandri ja Saaremaa kui ka Muhumaa ja Saaremaa vahel.

Kuid ka Saaremaal oli vaja asjade seisuga kohaneda ning hakkama saada. Olukorda saarel kajastas eelkõige ajaleht *Saarte Hääl* oma otseblogis. Läbivaks ja korduvaks teemaks kujunes küsimus: „Kes on süüdi?“ Kutsuti ka üles endale maske õmblema, otsiti paralleele ajaloost, tuntud saarlased lohutasid oma kaasmaalasi ning *Saarte Hääles* avaldati tujutõstvaid fotosid ja lugusid. Samuti kajastati koroonaviiruse läbipõdenute kogemusi. Eriolukorra lõppedes murdsid siiski välja pinged, mis panid inimesi tavatult käituma.

Ettekanne põhineb 2020. aasta kevadel Saaremaal peetud eriolukorra päevikul.

Адаптация народно-медицинского комплекса белорусов к современным условиям

Татьяна Володина

Анализ актуального состояния заговорной традиции в контексте социально-демографических процессов и взаимодействия с городской культурой позволил выделить объективные факторы, оказавшие влияние на изменения в традиции заговорного лечения: социально-демографические процессы (депопуляция деревни, повышение образовательного уровня, миграции) и весь комплекс событий, связанных с современными тенденциями глобализации и урбанизации. В постсоветское время, когда исчезли жесткие идеологические рамки и предписания, в обществе произошел настоящий бум, вызванный разнообразными “целителями” (Чумак, Кашпировский и т.п.), появилось множество спекулятивных книг на тему “нетрадиционной медицины”. Когда мы говорим о современности, то первейшие изменения произошли собственно в социуме, в определенной степени в мире (значительное ухудшение экологии), так как собственно тела и основной комплекс заболеваний остаются приблизительно теми же. Активно расширяется некритическое заимствование паранаучных объяснительных схем и моделей мира. В последние десятилетия появилось большое количество изданий, посвященных народным медицинским знаниям, среди которых, однако, изрядная часть псевдонаучных изысканий в сфере мистики, которые часто имеют характер спекуляции или моды. Но одновременно в глазах общества был легитимизирован народный опыт знахарство, эффективность которого признала даже наука.